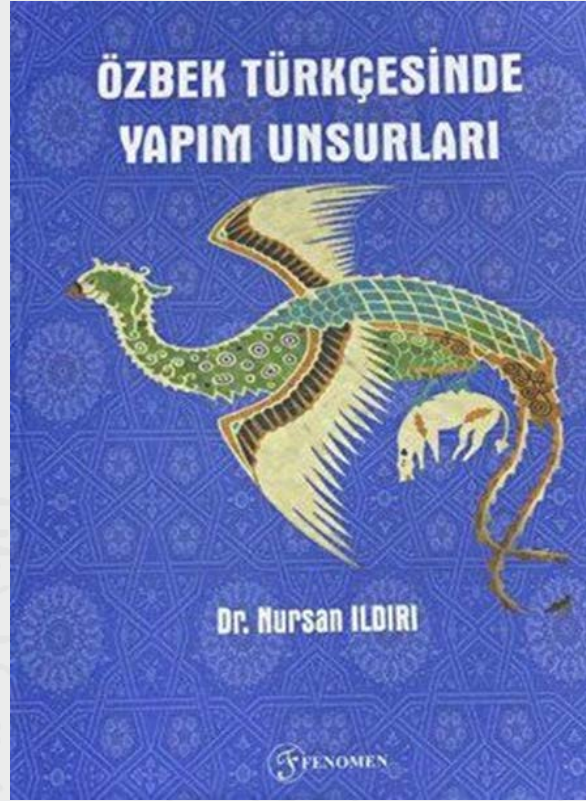


Özbek Türkçesinde Yapım Unsurları

Ildırı, Nursan, (2023), *Özbek Türkçesinde Yapım Unsurları*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum. ISBN: 978-625-6470-23-1, 1. Baskı, 161 s.

Elif KOÇ *

Atatürk Üniversitesi bünyesinde Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapan yazar Nursan Ildırı, Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora eğitimini aynı üniversitede başarı ile tamamlamıştır. Yüksek Lisans tezinde *Ahmedî İskender-Nâme (1-1102 beyit)(dil incelemesi-metin-gramatikal dizin)*, Doktora tezinde *Mücrim Abid Dîvânı (İnceleme-metin-dizin)* başlıklı konuları çalışmıştır. Özbek Türkçesi üzerine çeşitli araştırmalar yapan yazarın söz konusu lehçe üzerine çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Yazarın tanıtıma konu olan eseri de yine Özbek Türkçesine yöneliktir. 2023 yılında Fenomen Yayıncılık tarafından basılmış olan *Özbek Türkçesinde Yapım Unsurları* adlı çalışmanın editörlüğünü Prof. Dr. Hüseyin Baydemir yapmıştır.



161 sayfadan oluşan çalışma, Giriş, Özbek Türkçesinde Kullanılan Yapım Ekleri, Farsça ve Arapça Yapım Unsurları ve Ek Kalıplaşması bölümlerinden oluşmaktadır. Ildırı, ana bölümlerden hemen önce yer verdiği *Ön Sözde*, Türkçenin önemli bir kolunu teşkil eden Özbek Türkçesinin yapım unsurlarının çeşitli yönleriyle incelendiğini vurgulamış; eserin ortaya çıkışında G'ulomov, Tixinov ve Qo 'ng 'urov tarafından kaleme alınan *O'zbek Tili morfem lug'ati* adlı çalışmanın temel alındığını ifade etmiştir. Ön sözün devamında ana bölümler hakkında kısaca bilgiler sunulmuş, simge ve kısaltmalara yer verilmiştir.

* Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, elif.kolikpinar@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0202-8344, Erzurum / TÜRKİYE

* Research Assistant, Dr., Atatürk University, Faculty of Literature, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures elif.kolikpinar@atauni.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0202-8344, Erzurum / TÜRKİYE

Başvuru/Submitted: 31/01/2024

Kabul/Accepted: 29/07/2024

Özbek Türkçesinin tarihî gelişimiyle başlayan *Giriş* (s.1-6) bölümünde, Özbek Türklerinin kullandığı alfabeler kronolojik olarak belirtilmiş; çalışmada ve örnek sözcüklerin yazımında kullanılan Latin kökenli Yeni Özbek alfabesi tablo şeklinde sunulmuştur. Ayrıca bu bölümde, Türk dilinin en önemli lehçelerinden biri olan Özbek Türkçesinde sözcük yapımı konusu ele alınmıştır. Buna bağlı olarak yazar, Özbek Türkçesinde söz yapımı konusunun *so'z yasalishi* başlığı altında değerlendirildiğini ifade etmiş ve bu terimle nelerin kastedildiğine açıklık getirmiştir. Açıklamalara ek olarak, Özbek Türkçesinde sözcük oluşturma süreçlerine yönelik bir sınıflandırma yapılmış ve yeni sözcük oluşturmada kullanılan en yaygın yöntemin *affiksatsiya* (*ekleme yöntemi*) olduğuna dikkat çekilmiştir. Yazar eserin bu bölümünde, Özbek Türkçesinde sözcük yapımında kullanılan yapım eklerini Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Grameri* adlı kitabındaki kelime yapımını esas alarak kategorize ettiğini, eklerin izahında ve işlevlerinin açıklanmasında ise Özbek Türkçesi gramer kaynaklarından yararlandığını söylemiştir.

Yapım Ekleri (s.7-84) başlıklı birinci bölümde ekler ilk olarak, isim köklerinden hareketle *İsimden İsim Yapım Ekleri* olarak karşımıza çıkmaktadır. Özbek Türkçesinde *ot yasovchi affikslar* başlığı altında yer alan isimden isim yapım ekleri; kişi adları yapan ekler, nesne, alet adı yapan ekler, yer adı yapan ekler ve soyut ad yapan ekler şeklinde işlevlerine göre dört alt başlıkta incelenmiştir. Eser içerisinde kategorilendirilen (<ka/+ğa), chak/ choq (<ÇA +ok?), +dak/doq (<+dA-k), +dosh (<+ta-ş), +gar+chi+lik, +ich, +qi, +la, +mish, +ov (<+AGU), +roq (<+raq/+ rek), +sak (<sa-k) gibi her bir ek ayrı ayrı açıklanmış ve örneklerle pekiştirilmiştir. Daha sonra ikinci alt başlık olan *İsimden Fiil Yapım Eklerinde*, eklerin işlevleri hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Ayrıca bu eklerin Özbek Türkçesinde *affissatsiya* (morfolojik yöntem) ve *kompozitsiya*, *so'z qo'shish* (sentaktik yöntem) olmak üzere iki şekilde gerçekleşmekte olduğu belirtilmiş, (+a-, +al-, +ol-, +da-, +ta-, +i-, +ira-, +la-, +pay-, +, sa-, +sha-, +tay-) gibi eklerle detaylı bir şekilde yer verilmiş ve örneklendirilmiştir. Ardından fiil köklerinden hareketle *Fiilden İsim Yapım Ekleri* ele alınmıştır. Özbek Türkçesinde *so'z yasalishi* (sözcük yapımı) mevzusunda *fe'ldan ot yasovchi qo'shimchalar* başlığı altında değerlendirilen bu eklerin sayısının oldukça fazla olduğu dile getirilmiştir. Bu başlık altında (-ach, -ay, ch, -ich, chak,-choq, -gan+lik, -kil/-kul, -miq, -mana, -mta, -pirin, -ta, -(i)z) vs. gibi ekler ayrıntılı bir şekilde izah edilmiş ve örneklendirme yapılmıştır. Yapım ekleri bölümünün son adımı olan *Fiilden Fiil Yapım Ekleri* (-a-, -az-, -gaz-/ -kaz-/ -g'az-/ -qaz-, -i-, -iz-, -kar-, -la-, -ala-, -ra-, -sa-, -si-, -ta- vs.) kısmında da doğrudan eklerin açıklamasına ve örneklerine yer verilmiştir.

Özbek Türkçesinde Farsça ve Arapça Yapım Unsurları (s.85-123) başlıklı ikinci bölümde, Özbek Türkçesinin Söz varlığında etkili olan Farsça ve Arapçanın ön ekleri ve son ek görevinde kullanılan unsurları; açıklamaları, örnekleri ve işlevleriyle birlikte detaylı olarak ele alınmıştır. İki alt başlıktan oluşan bu bölümün birinci alt başlığı *Farsça ve Arapça Ön Ekler* (ba+, bo+, be+, bar+, dar+, ham+, no+, ser+), ikinci alt başlığı *Farsça ve Arapça Son Ekler* (+a, +afshon, +afzo, +aki/+oqi, +an, +bardor, +basta, +bof, +burush, +chin, +dast, +gado, +xez, +i, +karda, +kash, +kov, +jon, +tob, +soz, +var) vs.

şeklinde sınıflandırılmıştır. Bölümün tamamında doğrudan eklerin izahına başlanmış ve çeşitli örnekler verilerek açıklamalar desteklenmiştir.

Ek kalıplaşması (s.125-149) başlıklı son bölüme, okurun meseleyi daha iyi kavrayabilmesi adına ek kalıplaşması olayının izahı yapılarak başlanmıştır. Çekim görevinde kullanılan eklerin kalıplaşarak kalıcı sözcükler oluşturduğu ek kalıplaşması olayları, *İsim Çekim Eklerinin Kalıplaşması*, *Fiil İşletme Eklerinin Kalıplaşması* ve *Fiil Şekillerinin Kalıplaşması* gibi çeşitli alt başlıklarda incelenmiştir. Bu başlıklardan doğrudan alt başlıklara geçilmiş, gerekli açıklamalar ve örneklendirmeler bir sonraki alt başlıklarda yapılmıştır. Dolayısıyla bu bölümdeki *İsim Çekimi Eklerinin Kalıplaşması* alt başlığı, altı alt başlıkta incelenmiştir. Bunlardan ilki, *Hâl Eklerinin Kalıplaşması*dır. Çalışmada, Özbek Türkçesinde hâl eklerinin kalıplaşması kategorisinde (*kelisihik kategoriyasi*) sınıflandırılan ekler şu şekildedir: *qaratqich kelishigi* olarak adlandırılan ilgi hâli (+ni(ng)+ki); *jo'nalish kelishigi* (yönelme hâli) (+ga/+ka/+g'a/+qa) ; *o'rin-payt kelishigi* (bulunma hâli) (+da); *chiqish kelishigi* (ayrılma hâli) (+dan); vasita hâli (+un); eşitlik hâli (+cha). Eser içerisinde vasita hâli ve eşitlik hâlinin Özbek Türkçesindeki karşılıklarına yer verilmemiştir. Çalışmanın tamamında olduğu gibi bu bölümde de her bir ek ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve örneklendirilmiştir. Hâl eklerinin kalıplaşması olayı izah edildikten sonra, *Çokluk Ekinin Kalıplaşması*na geçilmiştir. Özbek Türkçesinde *otlarda ko'plik kategoriyasi* (isimlerde çokluk katagorisi) içerisinde incelenen bu kategorinin, (+lar, +lar-cha) eklerinin isimlere eklenmesiyle gerçekleştiği vurgulanmış ve ekler örneklerle izah edilmiştir. Ardından *İyelik Eklerinin Kalıplaşması* bahsine değinilmiştir. İyelik kategorisinin Özbek Türkçesindeki karşılığı *egalik kategoriyasi*'dir. (+(i)m, +(s)i, +(s)i+da, +(s)i+da+gi, +(s)i+dan, +(s)i+cha, +(s)i+ga, i+n+cha, +i+si+cha, +n+cha eklerinin bulunduğu iyelik eklerinin kalıplaşması kategorisi, eklerin açıklamalı örnekleriyle son bulmaktadır. Bir sonraki kategori, *Aitlik Ekinin Kalıplaşması*'dir. Direkt olarak ekler (+gi/+ki/+qi, +gi+cha) açıklanmaya başlamış ve örneklendirilmiştir. Eserde bir sonraki kategori olan *Bildirme Ekinin Kalıplaşması* (+dir) olayı için, Özbek Türkçesinde *kesimlik qo'shimchasi* olarak terimlendirildiğine dair ifadeler kullanılmıştır. Bu kategoride de ekler, örneklerle beraber izah edilmeye çalışılmıştır. *Ekleşmiş Edatların Kalıplaşması* (+dek, +day) kategorisinde de diğerlerinde olduğu gibi doğrudan eklerin izahı yapılmış ve örneklendirilmiştir. *Fiil İşletme Eklerinin Kalıplaşması* kategorisi, üç alt başlıkta incelenmiştir. Bunlardan ilki, *İsim-Fiil Eklerinin Kalıplaşması*'dir. Özbek Türkçesinde *harakat nomi* olarak terimlendirilen isim-fiil ekleri içerisinde -mak/-moq, -(i)sh, -maslik, -(u)v, ganlik eklerinin bulunduğu aktarılmaktadır. İkinci alt başlık, *Sıfat-Fiil Eklerinin Kalıplaşması*'dir. Özbek Türkçesindeki karşılığı *sifatdoshlar* olan bu ekler genellikle -ajak, -asi, mish, -diq, -gu+si, -ma-s, -(a)r, -(u)v+chi şeklinde verilmiştir. Üçüncü alt başlık *Zarf-Fiil Eklerinin Kalıplaşması* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kategori, Özbek Türkçesinde *ravishdoshlar* başlığı altında *ge'lning ravishdosh formasini yasovchi affikslar* (zarf-fiil ekleri) olarak adlandırılmaktadır. Bu ekler, -a, -gan+day, -gani, -(i)b, -gu+day, -ma-s+day vs. şeklinde sıralanmıştır. Yapılan inceleme başlıklara uygun açıklamalar ve örneklerle desteklenmiştir. Ek kalıplaşması bölümünün son kategorisi olan *Fiil Şekillerinin Kalıplaşması* başlığına ise, fiil şekillerinin kalıplaşması olayının izahıyla başlanmış ve ardından bu kategoride sınıflandırılan eklerin örneklerine yer verilmiştir. Eser içerisinde fiil şekillerinin kalıplaşması başlığı altında

sıralanan ekler şu şekildedir: -di, +ing+ki, -sa, -sin, -(a)y(in), -ylik. Bu bölümde, isim çekim eklerinin kalıplaşması, fiil çekim eklerinin kalıplaşması, isim-fiil eklerinin kalıplaşması, sıfat-fiil eklerinin kalıplaşması ve zarf-fiil eklerinin kalıplaşması alt başlıkları oluşturulurken Zeynep Korkmaz'ın *Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları* adlı çalışmasından; başlıklara uygun örneklerin tespitinde ise *O'zbek Tili morfem lug'ati* adlı çalışmadan istifade edilmiştir. Yazar ayrıca, bu bölümün oluşumunda Yasin Karadeniz'in *Özbek Türkçesinde Ek kalıplaşmaları ve Özbek Türkçesinde Fiil İşletme Eklerinde Kalıplaşma* adlı çalışmalarının da, eserine kaynaklık ettiğini belirtmiştir.

Çalışma, *Kitaplar, Makaleler, Tezler ve İnternet Kaynakları* şeklinde sınıflandırılmış olan *Kaynakça* (s. 151-161) bölümü ile son bulmaktadır. Kaynakçada yazarın çalışmasında istifade ettiği eserlerin bir listesi bulunmaktadır. Geniş kaynağın kullanıldığı listede Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile yazılmış eserlerin yanında Rusça, İngilizce ve Almanca eserlerden de yararlanılmıştır.

Çalışmanın genelinde ele alınan yapım unsurlarının örneklerinin anlamsal karşılıklarına yer verilmiş ve ekseriyetle yaygın olarak kullanılan ilk anlamları seçilmiştir. Eklerin etimolojisine dair tespit edilen biçimler ekin hemen yanında parantez içine alınarak belirtilmiştir. Yapım unsurlarına dair yapılan açıklamalar, hem Özbek Türkçesi gramatikal terimleriyle hem de Türkiye Türkçesi karşılıklarının parantez içerisinde verilmesi şeklinde yapılmıştır. Ayrıca eserde yapım ekleri ve yapım unsurları analiz edilirken Özbek Latin alfabesi kullanılmış, ancak okurun zorlanmaması adına Türkçe alfabe sıralaması dikkate alınmıştır.

Sonuç olarak yazarın eserin tamamında izlediği sade ve anlaşılır anlatım tarzı, konuyu karmaşıklıktan uzaklaştırmış, çalışmanın ders kitabı olarak kullanılmasına olanak tanımıştır. Bu doğrultuda Özbek Türkçesinin yapım unsurlarının detaylı bir şekilde incelendiği eser, Özbek Türkçesi ve Türkoloji çalışmaları açısından literatüre önemli bir katkı sağlayacak niteliktedir.